

پنجره جمعیتی ایران و سهم نیروی کار زنان

دکتر شهلا کاظمی پور^۱

زهرا نظامی وند^۲

چکیده

پنجره جمعیتی یا فرصت طلایی جمعیت، دوره زمانی نسبتاً کوتاه در مسیر گذار جمعیتی یک کشور است که در آن نسبت جمعیت در سنین فعالیت به بیشترین مقدار خود می‌رسد. این دوره، فرصتی استثنائی برای رشد اقتصادی کشور فراهم می‌کند. جمعیت ایران از سال ۱۳۸۵ وارد این دوره شده و تا حدود ۱۴۲۵ در این دوره قرار خواهد داشت. و پس از آن جمعیت ایران به سوی سالمندی پیش می‌رود. روند مشارکت زنان ایران در نیروی کار نشان می‌دهد این میزان در سال ۱۳۴۵، ۱۲/۶ درصد بوده و در سال ۱۳۸۵، به ۱۲/۴ درصد رسیده و طی ۴۰ سال گذشته افزایشی نداشته است. میزان مشارکت زنان کشور در مقایسه با زنان سایر کشورها بسیار پایین بوده و اختلاف بسیار زیادی با میزان مشارکت مردان دارد. در مطالعات متعدد به تاثیر مثبت و قوی رشد جمعیت در سنین فعالیت بر تولید ناخالص داخلی تاکید شده است. در دوره فرصت طلایی جمعیتی یک کشور، شرایط بالقوه بسیار مساعد برای رشد و توسعه

---

۱. دانشیار مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه skazemipour@gmail.com

۲. کارشناس ارشد جمعیت شناسی z.nezamivand@yahoo.com

اقتصادی فراهم است و بخشی از این فرصت به استفاده از نیروی کار بالقوه زنان مربوط می‌شود. در صورتیکه برنامه‌ریزی جهت استفاده از این حجم وسیع زنان در سنین فعالیت فراهم شود، کشور می‌تواند از این پنجره جمعیتی استفاده بیشتری در جهت رشد و توسعه اقتصادی ببرد.

واژگان کلیدی: پنجره جمعیتی، گذار جمعیتی، مشارکت زنان در نیروی کار، رشد اقتصادی، ترکیب سنی جمعیت، بار وابستگی

مقدمه

بحث در خصوص تاثیر رشد جمعیت بر توسعه اقتصادی، یکی از مباحث متداول و قدیمی در حوزه اقتصاد جمعیت بوده است. در مطالعات متعدد بخصوص مطالعات جمعیت‌شناسان اقتصادی مکتب هاروارد به تاثیر مثبت و قوی رشد جمعیت در سنین فعالیت بر تولید ناخالص داخلی تاکید شده است (نایب^۱، ۲۰۰۶:۴؛ صادقی و فرجادی، ۱۳۸۶: ۳۱۱) در سالهای اخیر با توجه به تجربه انتقال ساختار سنی کشورهای شرق آسیا و رشد معجزه‌آسای اقتصادی همراه با آن، ایده پنجره جمعیتی^۲ درباره تاثیر تغییرات ساختار سنی بر توسعه اقتصادی مطرح شده است. جمعیت ایران نیز در حدود سال ۱۳۸۵ وارد دوره پنجره جمعیتی شده (سرایبی، ۱۳۸۸:۳۸؛ صادقی و فرجادی، ۱۳۸۶:۱۵) دوره‌ای که فرصت بسیار مناسب، استثنایی و تکرار ناپذیر برای توسعه (یا در صورت بی‌توجهی به آن، برای انحطاط) فراهم می‌کند.

میزان مشارکت زنان ایرانی در نیروی کار^۳ بسیار پایین است و طی ۴۰ سال گذشته تغییر زیادی نداشته است. از مهمترین عوامل موثر در توسعه، بهره‌گیری حداکثری از مشارکت زنان و مردان در نیروی کار است. در مطالعات اقتصادی بر نقش زنان در

1. Nayeb

2. demographic window

۳. منظور از مشارکت در نیروی کار، حضور هر فرد ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب وضع فعالیت یعنی شاغل یا بیکار می‌باشد.

توسعه تاکید شده و مشارکت زنان در نیروی کار را یکی از عوامل افزایش سرعت رشد و توسعه اقتصادی جامعه می‌دانند (بلوم^۱ و دیگران، ۲۰۰۷؛ ماسون^۲، ۲۰۰۲؛ کولایی و حافظیان، ۱۳۸۵). همچنین مطالعات به اهمیت افزایش میزان مشارکت زنان در دوره پنجره جمعیتی تاکید کرده‌اند (بلوم و دیگران ۲۰۰۷: ۸۱؛ صادقی و فرجادی، ۱۳۸۶: ۱۶). دیسای^۳ (۲۰۱۰) تاکید می‌کند تحقق بخشیدن کامل پنجره جمعیتی، در افزایش مشارکت زنان در نیروی کار است. بنابراین در دوره پنجره جمعیتی مشارکت زنان در نیروی کار مهم‌تر از هر زمان دیگری است و زنان با حضور در نیروی کار می‌توانند در رشد و توسعه اقتصادی موثر واقع شوند.

در این مقاله ابتدا به تشریح مفهوم پنجره جمعیتی پرداخته می‌شود، سپس ضمن بررسی تحولات مشارکت زنان در نیروی کار طی سال‌های گذشته، اهمیت افزایش میزان مشارکت زنان در نیروی کار را (به‌عنوان نیمی از این حجم وسیع جمعیت در سنین فعالیت) در دوره فرصت طلایی جمعیتی بر رشد و توسعه اقتصادی کشور مورد توجه قرار می‌گیرد.

پنجره جمعیتی چیست؟

یکی از بحث‌های طولانی و متداول در حوزه اقتصاد جمعیت، بحث درباره تاثیرات رشد جمعیت بر توسعه اقتصادی بوده و در این زمینه سه دیدگاه متفاوت مطرح شده است. دیدگاه بدبینانه (مالتوس و نئومالتوسین‌ها)، دیدگاه خوش‌بینانه (بازراپ^۴، سایمون^۵ و کوزنتس^۶) و دیدگاه بیطرفانه (مدل‌های جدید اقتصادی) که به ترتیب رشد جمعیت را مانع، محرک و بی‌تاثیر در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی می‌دانند (صادقی و فرجادی،

1. Bloom
2. Mason
3. Desai
4. Bazrap
5. Saymon
6. Coznets

۲:۱۳۸۶). صرفنظر از موضع اتخاذ شده در خصوص رابطه رشد جمعیت و توسعه، تمرکز هر یک از این دیدگاه‌ها بر رشد و حجم جمعیت یا افزایش آن بوده است (بلوم و کانینگ^۱، ۲۰۰۴: ۱۱). درگذار جمعیتی کشورها که با کاهش مرگ و میر و پس از آن کاهش باروری و تغییرات ساختار سنی همراه است، این ترکیب سنی جمعیت و اثرات آن یعنی افزایش جمعیت در سنین فعالیت است که در مسیر توسعه اقتصادی اهمیت دارد (نایب، ۲۰۰۶: ۱). بر همین اساس در بحث‌های جدید جمعیت و توسعه، بویژه با توجه به تجربه انتقال ساختار سنی کشورهای شرق آسیا و رشد معجزه آسای اقتصادی همراه با آن، ایده و تئوری پنجره جمعیتی و سایر مفاهیم مرتبط با آن از قبیل سود جمعیتی^۲، هدیه جمعیتی^۳ و... در خصوص تاثیر پویایی رشد جمعیت بر رشد و توسعه توسط دیوید بلوم و ویلیامسون^۴ مطرح شده است (صادقی و فرجادی ۲:۱۳۸۶).

پنجره جمعیتی نتیجه مستقیم گذار جمعیتی و تغییرات ساختار سنی است. با توجه به گذار جمعیتی و روند آن و وقایع تاریخی کشورها، مدت زمان سپری شدن این دوره متفاوت می‌باشد (والان^۵، ۲۰۰۵: ۱۵۰).

با کاهش میزان مرگ و میر و به دنبال آن کاهش باروری نوعی تحول اساسی در ترکیب جمعیت رخ می‌دهد و منجر به تغییر در ساختار سنی جمعیت می‌شود که از آن بعنوان پنجره جمعیتی (پنجره جمعیتی) یاد می‌کنند. راس^۶ (۲۰۰۴) بیان می‌کند پنجره جمعیتی زمانی رخ می‌دهد که در اثر کاهش میزان‌های باروری، توزیع و ترکیب سنی جمعیت تغییر کند، به عبارتی کاهش میزان‌های باروری باعث کاهش سهم جمعیت در گروه‌های سنی وابستگی (جمعیت زیر ۱۵ و بالای ۶۵ سال) شده و سهم جمعیت واقع در سنین کار و فعالیت (۱۵-۶۴ ساله) افزایش می‌یابد. همچنین وی تاکید می‌کند در

1. Canning
2. Demographic Dividend
3. Demographic Gift
4. Williamson
5. Vallin
6. Rose

این دوره سرمایه‌گذاری‌های کمتری برای برآورده کردن نیازهای گروه‌های سنی جوان لازم است و منابع برای سرمایه‌گذاری در توسعه اقتصادی و رفاه خانواده‌ها آزاد می‌شود. به عبارت دیگر کاهش بار وابستگی و افزایش جمعیت در سنین فعالیت، فرصتی بالقوه برای رشد و توسعه اقتصادی فراهم می‌کند (راس، ۲۰۰۴: ۱). بلوم و ویلیامسون (۱۹۹۸) از داده‌های کمی تجمعی برای تحلیل‌های اقتصادی بین کشورها با هدف محاسبه مشارکت و سهم ساختار سنی در رشد اقتصادی کشورها در اواخر قرن بیستم استفاده کردند. آنها با مطالعه نقش تغییرات ساختار سنی در جهش اقتصادی کشورهای آسیای شرقی، یک سوم معجزه اقتصادی این منطقه را به سود جمعیتی^۱ نسبت داده‌اند (بلوم و کانینگ، ۲۰۰۴: ۱۲). بلوم و دیگران (۲۰۰۳) نشان دادند به لحاظ نظری و تجربی بین تغییرات جمعیت و رشد اقتصادی ارتباط اتوماتیک (خودکار) وجود ندارد. تغییرات توزیع سنی صرفاً یک فرصت و پتانسیل برای رشد اقتصادی ایجاد می‌کند. این پتانسیل نیازمند سیاست‌های محوری در زمینه‌های مختلف، از جمله اقتصاد آزاد، قوانین کار، مدیریت کلان، سیاست‌های آموزشی، افزایش مشارکت اقتصادی و غیره است (همان). بلوم و ویلیامسون (۱۹۹۸) در بررسی تاثیر تغییرات ساختار سنی جمعیت بر رشد اقتصادی کشورها به این نتیجه رسیده‌اند که رشد جمعیت در سنین فعالیت، تاثیر مثبت و قوی بر تولید ناخالص داخلی^۲ دارد (بلوم و ویلیامسون، ۱۹۹۸ به نقل از نایب ۲۰۰۶: ۴)، حال آنکه رشد کل جمعیت بر تولید ناخالص داخلی اثر منفی قوی داشته است (بلوم و کانینگ، ۲۰۰۴: ۳).

با توجه به گذار جمعیتی مناطق و قاره‌های مختلف، به خصوص گذار باروری، زمان آغاز دوره پنجره جمعیتی هر یک از قاره‌ها (باتوجه به افزایش سهم جمعیت در سنین فعالیت) با هم متفاوت است. با مراجعه به نمودار شماره ۱ ملاحظه می‌شود، که

۱. سود جمعیتی در نتیجه استفاده از فرصت جمعیتی ایجاد شده است.

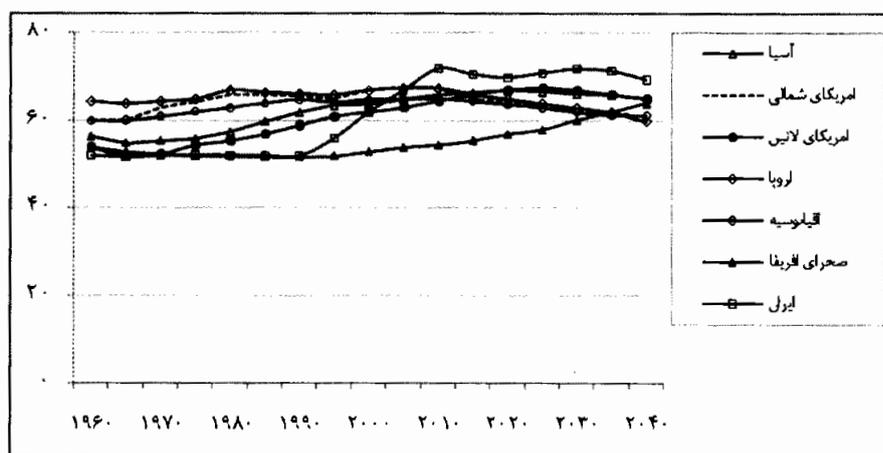
2. GDP

پنجره جمعیتی ایران و سهم نیروی کار زنان

پنجره جمعیتی اروپا از ۱۹۵۰ آغاز شده و تا ۲۰۱۵ ادامه دارد. آمریکای شمالی و اقیانوسیه تقریباً همزمان از ۱۹۷۰ وارد این دوره شده که تا سال ۲۰۲۵ طول خواهد کشید. آسیا و آمریکای لاتین از ۲۰۰۵ وارد این دوره شده‌اند (برای نمونه ایران در آسیا مشخص است) و پنجره جمعیتی قاره آفریقا بعد از سال ۲۰۴۰ آغاز خواهد شد.

نمودار ۱: روند تغییرات سهم جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله در مناطق مختلف جهان،

۱۹۶۰-۲۰۴۰م

Source: <http://www.esa.un.org/unpp>

نکته‌ای که نباید از نظر دور داشت آن است که پنجره جمعیتی به صورت خودکار عمل نمی‌کند بلکه یک پتانسیل و نیروی بالقوه است که در صورت هدایت و برنامه‌ریزی می‌تواند به فعل درآید که این امر خود نیازمند محیط و بستر اجتماعی، اقتصادی، نهادی و سیاسی مناسب است.

پنجره جمعیتی ایران

سوال اساسی اینست که پنجره جمعیتی ایران با توجه به تعریف تکنیکی پنجره جمعیتی، از کی آغاز شده یا آغاز می‌شود و تا چه مدت ادامه خواهد داشت؟

بخش جمعیت سازمان ملل متحد، پنجره جمعیتی را به عنوان دوره‌ای تعریف می‌کند که در آن نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال کمتر از ۲۰ درصد می‌شود؛ در حالی که نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر هنوز زیر ۱۵ درصد است. تعریف عملیاتی دیگری از پنجره جمعیتی می‌تواند این باشد، "دوره‌ای که در آن نسبت وابستگی^۱ کل کمتر از ۰/۵ باشد". بنابراین تعریف، پنجره جمعیتی، دوره‌ای است که کمتر از یک سوم جمعیت خارج از سنین فعالیت (زیر ۱۵ ساله و ۶۵ ساله و بیشتر) و بیشتر از دو سوم جمعیت در سنین فعالیت (۱۵-۶۴ ساله) باشند (سرای، ۱۳۸۸: ۳۷). تعریف ذکر شده در حال حاضر بر جمعیت ایران منطبق است.

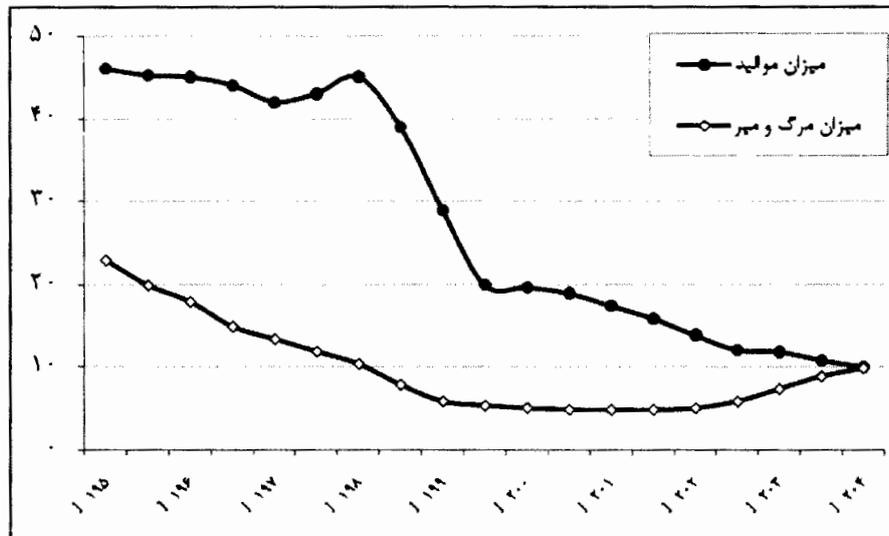
دفتر جمعیت سازمان ملل متحد، جمعیت کشورها را برای دوره‌های پنج‌ساله تا سال ۲۱۰۰ با سه فرض (رشد پائین، متوسط و بالا) پیش‌بینی نموده است. بررسی نتایج پیش‌بینی آن برای جمعیت ایران بر اساس فرض رشد متوسط تا سال ۲۰۵۰ نشان می‌دهد که جمعیت ایران از سال ۲۰۰۵ (۱۳۸۶) دوره پنجره جمعیتی خود را آغاز نموده که تا سال ۲۰۴۵ (۱۴۲۶) ادامه خواهد داشت.

گذار جمعیتی و تغییر ساختار سنی در ایران

جمعیت ایران، مرحله اول گذار جمعیتی خود را در اوایل قرن ۱۴ هجری شمسی یعنی حدود سال ۱۳۰۰ آغاز می‌کند، سطح مرگ و میر در حالی پایین می‌آید، که باروری برای چند دهه بدون تغییر می‌ماند. این وضعیت موجب رشد بسیار بالا و افزایش بی‌سابقه جمعیت می‌شود (سرای، ۱۳۷۶: ۱۰) (در این دوره نسل‌های انفجاری موالید^۱ متولد می‌شوند) (نمودار ۲).

1. Baby boom Generation

نمودار ۲: گذار جمعیتی در ایران (رشد تغییرات میزان‌های موالید و مرگ و میر)
۱۹۵۰-۲۰۴۵م

Source: <http://www.esa.un.org/unpp>

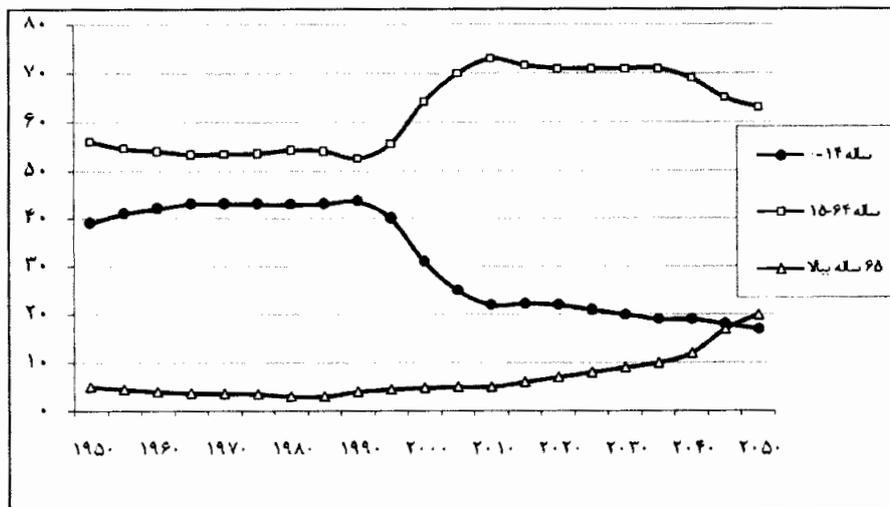
افزایش تعداد کودکان به علت کاهش سطح مرگ و میر، وابستگی سنی را به تدریج بالا می‌برد، بطوریکه در سال ۱۳۳۵ در ازای هر ۱۰۰ نفر فرد واقع در سنین فعالیت حدود ۹۰ نفر در سنین وابستگی (زیر ۱۵ ساله و ۶۵ ساله و بیشتر) قرار دارند. این وضعیت تا سال ۱۳۶۵ ادامه دارد، تا اینکه در مرحله دوم گذار جمعیتی ایران که از حدود سال ۱۳۶۵ آغاز می‌گردد، باروری شروع به کاهش می‌کند. کاهش بسیار شدید باروری که در دنیا کم نظیر است، باعث کاهش تعداد جمعیت زیر ۱۵ سال می‌شود و وابستگی سنی کاهش می‌یابد. بطوریکه در سال ۱۳۸۵ به ازای هر ۱۰۰ نفر فرد واقع در سنین فعالیت، حدود ۴۳/۵ نفر در سنین وابستگی قرار دارند.

گذار جمعیتی و بویژه کاهش باروری در ایران منجر به تغییرات بنیادی در ساختار سنی جمعیت شده است. در نتیجه این تحولات و در مسیر انتقال ساختار جمعیت از جوان (هرمی شکل) به ساختار سالخورده (استوانه‌ای) در کشور پنجره جمعیتی ایجاد

شده که در آن تمرکز اصلی جمعیت بر سنین ۱۵ تا ۶۴ ساله می‌باشد (میرزایی، ۱۳۸۲: ۶) (نمودار ۳). به عبارت دیگر در حدود سال ۱۳۸۵ جمعیت ایران وارد دوره فرصت طلایی جمعیتی (پنجره جمعیتی) شده است، دوره‌ای که فرصتی بالقوه، بی‌نظیر و تکرارنشدنی برای رشد و توسعه اقتصادی فراهم می‌کند. زمان و سرعت کاهش نرخ باروری بر تداوم دوره پنجره جمعیتی تاثیر دارد و هرچه کاهش باروری سریعتر باشد کشور زودتر به این دوره دست می‌یابد اما طول یا مدت این دوره کمتر می‌شود (درودی آهی، ۱۳۸۴: ۲۳۹).

نمودار ۳: روند تغییرات جمعیت ایران بر حسب گروه‌های عمده سنی

(demographic opportunity)، ۱۹۵۰-۲۰۵۰م

Source: <http://www.esa.un.org/unpp>

رویکرد نظری

توسعه پایدار را توسعه‌ای انسان محور تعریف کرده‌اند که موجب بیشترین تغییر مثبت و ماندگار در افراد جامعه می‌شود. فراگیری این تغییرات در همه قشرهای اجتماعی و درگیر کردن تمامی افراد و گروه‌ها در فرآیند توسعه مهمترین وجه تمایز توسعه پایدار از تعریف‌های پیشین توسعه یافتگی به شمار می‌رود. زنان از کنشگران اصلی عرصه

توسعه پایدار محسوب می‌شوند. در واقع شرط تحقق توسعه پایدار حضور و مشارکت واقعی و فعال زنان در فرآیند توسعه است (عباسی شوازی و محمدی، ۱۳۸۸: ۱۶۳).

در نظریه‌های اقتصادی، تولید در هر کشور تابعی از نیروی کار، سرمایه و تکنولوژی است. در توابع اقتصادی که موضوع بحث این مقاله نیست رشد تولید وابسته به افزایش کارایی، رشد نیروی کار و رشد سرمایه است. به ویژه در کشورهای در حال توسعه که با کمیابی سرمایه و فراوانی نیروی کار مواجه هستند نیروی کار در رشد اقتصادی سهم اساسی دارد. در نظریه‌های مکتب نئوکلاسیک می‌خوانیم که سقف نرخ رشد بلندمدت در هر اقتصادی بستگی به نرخ رشد نیروی کار جامعه دارد. نیروی کار در همه جا یکی از مهمترین عوامل تولید به شمار می‌رود و درآمد حاصل از کار همیشه بخش بزرگی از درآمد ملی هر کشور را تشکیل می‌دهد (معاونت پژوهشی دانشگاه الزهراء ۱۳۶۹: ۳).

تودارو برافزایش مشارکت اقتصادی نیروی کار به‌عنوان عاملی اثرگذار بر متغیرهای کلان اقتصادی تاکید می‌کند و معتقد است که بین این شاخص و رشد تولید رابطه مستقیمی وجود دارد (تودارو^۱، ۱۳۶۶: ۶۹۰ و ۷۲۱).

عرب مازار و کشوری شاد (۱۳۸۴) در بررسی تاثیر تغییر ساختار سنی جمعیت ایران بر رشد اقتصادی، به اثرات مثبت این تغییرات بر افزایش درآمد سرانه تاکید نموده‌اند مشروط اینکه این جمعیت در سن کار بتوانند وارد بازار کار شده و شاغل شوند. مطالعه آنها نشان می‌دهد یک درصد رشد نسبت نیروی کار شاغل به جمعیت در سن کار، باعث ۱/۸۹ درصد رشد درآمد سرانه در بلند مدت خواهد شد. همچنین برای جلوگیری از منفی شدن اثر تغییر ساختار سنی جمعیت بر رشد درآمد سرانه علاوه بر اینکه باید جمعیت جویای کار شاغل شود، باید نرخ مشارکت جمعیت در سن کار نیز افزایش یابد (عرب مازار و کشوری شاد، ۱۳۸۴: ۴۸-۴۷)

1. Tदारow

مطالعات بسیاری در بررسی تغییرات ساختار سنی و تاثیر آن بر رشد اقتصادی انجام شده و همگی تاثیر مثبت و قوی رشد جمعیت در سنین فعالیت را بر تولید ناخالص داخلی تاکید کرده‌اند (بلوم و کانینگ، ۲۰۰۴: ۳؛ بلوم و دیگران، ۲۰۰۷؛ والان، ۲۰۰۵؛ نایب، ۲۰۰۶؛ عرب مازار و کشوری شاد، ۱۳۸۴: ۴۷) که اکثر این مطالعات، مربوط به منطقه آسیای شرقی و مقایسه آن با دیگر مناطق جهان می‌باشد. کشورهای آسیای شرقی از پنجره جمعیتی خود، بخوبی استفاده کرده و این دوره، اثرات قابل توجهی بر رشد اقتصادی این کشورها داشته است. از عوامل موفقیت کشورهایمانند ژاپن، کره جنوبی، سنگاپور، چین و تایلند در استفاده از پنجره جمعیتی خودشان، می‌توان به افزایش مشارکت زنان در نیروی کار، ایجاد اشتغال و برطرف نمودن چالش‌های اشتغال پیش روی جمعیت در حال افزایش واقع در سنین فعالیت اشاره کرد (بلوم و کانینگ، ۲۰۰۴: ۲۷؛ بارکر، ۲۰۰۴ به نقل از صادقی و فرجادی، ۱۳۸۶: ۸). مطالعات متعدد بر افزایش مشارکت زنان در نیروی کار برای استفاده از پنجره جمعیتی ایجاد شده تاکید می‌کنند (دیسای، ۲۰۱۰؛ نایب، ۲۰۰۶؛ بیرسال و سایندینگ، ۲۰۰۲ به نقل از صادقی و فرجادی ۱۳۸۶) همچنین بلوم و دیگران (۲۰۰۷) بر اهمیت افزایش میزان مشارکت زنان در رشد معجزه‌آسا در کشورهای آسیایی و کشور ایرلند اشاره دارند (بلوم و دیگران، ۲۰۰۷: ۸۱).

امروزه نقش زنان در توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورهای توسعه یافته ثابت شده است (موسایی و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۵؛ فراستخواه، ۱۳۸۳: ۱۴۸؛ عرب مازار و کشوری شاد ۱۳۸۴). بنابراین بدون مشارکت زنان که نیمی از جمعیت و نیمی از نیروی کار بالقوه هر کشور را تشکیل می‌دهند، جوامع نمی‌تواند به توسعه اقتصادی خود دست یابند.

این نکته که آیا می‌توان رابطه‌ای میان افزایش مشارکت زنان در نیروی کار و توسعه یافتگی کشورها یافت توجه پژوهشگران را به خود جلب کرده است. کولایی و حافظیان اشاره می‌کنند در الگوی توسعه یافتگی غرب معمولاً فرایند نوسازی و حرکت

در جهت پیشرفت مادی و فکری با ورود هر چه گسترده‌تر زنان همراه بوده و سهم مشارکت زنان در زمینه‌های مختلف افزایش پیدا کرده است. بنابراین با توجه به تجربیات کشورهای پیشرفته غربی و به خصوص کشورهای شرق آسیا، سهم نیروی کار زنان در رشد و توسعه اقتصادی بسیار تاثیرگذار بوده و رشد و توسعه اقتصادی این کشورها بدون مشارکت زنان در فرایند توسعه محقق نمی‌گردد یا دست کم تسهیل این روند بدون مشارکت زنان ممکن نبود. در ایران تاکنون زنان از امکان مشارکت گسترده در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی برخوردار نبوده‌اند و کشور ما از کمک بسیار مهمی که زنان می‌توانسته‌اند، ارائه کنند، محروم مانده است. به همین دلیل، در زمینه توسعه نیز موفقیت چندانی به دست نیاورده است (کولایی و حافظیان، ۱۳۸۵: ۳۵).

پس می‌توان بر افزایش مشارکت زنان در نیروی کار به عنوان عاملی اثرگذار بر افزایش تولید ناخالص داخلی کشور اشاره کرد. بنا بر نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵، جمعیت زنان در سنین فعالیت (نیروی کار بالقوه) حدود ۳۵ درصد جمعیت کل کشور را تشکیل می‌دهد ولی حدود سه چهارم این زنان غیر فعال هستند و هیچ نقشی در تولید ناخالص داخلی ندارند، هرچه درصد بیشتری از این جمعیت در فعالیت‌های اقتصادی مشارکت داشته باشند، تولید ناخالص داخلی کشور نیز افزایش می‌یابد. بنابراین برای استفاده از اثرات مثبت تغییر ساختار سنی جمعیت بر رشد تولید سرانه در ایران علاوه بر کاهش میزان بیکاری باید میزان مشارکت زنان در نیروی کار افزایش یابد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه، تحقیق اسنادی می‌باشد. در بخش اول جهت مطالعه مبانی نظری از منابع و کتب علمی استفاده نمودیم و در بخش دوم از داده‌های سازمان ملل برای شناخت تغییرات حجم و ترکیب سنی جمعیت ایران و دیگر کشورها استفاده شده است و برای بررسی روند تحولات مشارکت زنان ایران در نیروی کار از داده‌های

مربوط به نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۳۵ استفاده گردید.

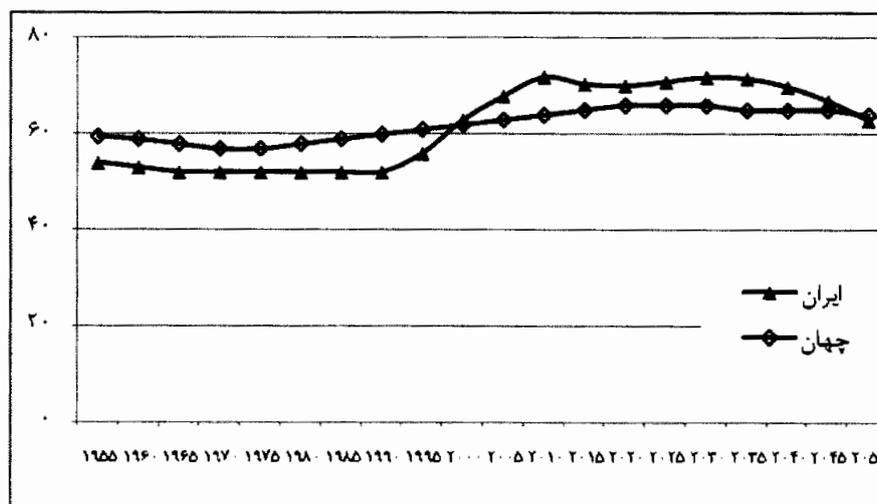
و در نهایت جهت آینده‌نگری تحولات ساختار سنی جمعیت کشور و مقایسه تطبیقی آن با سایر کشورها از فایل‌های پیش بینی جمعیت صندوق جمعیت سازمان ملل متحد بهره گرفته‌ایم.

تحولات ساختار نیروی کار در ایران و جهان

مطابق نتایج سرشماری‌های ایران در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ جمعیت زنان واقع در سن فعالیت طی این مدت ۶/۲ برابر شده ولی میزان مشارکت زنان در نیروی کار (میزان فعالیت) افزایشی نیافته است. در ایران سهم جمعیت فعال مردان از نظر اقتصادی تقریباً ۵/۵ برابر جمعیت فعال زنان است.

در نمودار ۴ روند تغییرات سهم جمعیت واقع در سن فعالیت ایران و جهان بر اساس پیش بینی سازمان ملل متحد طی سال‌های ۱۹۵۵-۲۰۴۵ با هم مقایسه شده است. با توجه به جدول مشاهده می‌شود که تا قبل از قرن ۲۱ سهم جمعیت فعال ایران کمتر از میانگین جهانی بوده و از آغاز قرن ۲۱ سهم جمعیت فعال ایران از میانگین جهانی بیشتر شده و از سال ۲۰۰۵ ایران وارد دوره پنجره جمعیتی شده و این دوره تا سال ۲۰۴۵ ادامه خواهد داشت و از آن به بعد سهم جمعیت فعال ایران کاهش یافته و ساختار سنی جمعیت ایران دستخوش تغییرات اساسی شده و وارد دوره سالمندی خواهد شد.

نمودار ۴: روند تغییرات سهم جمعیت در سنین فعالیت (۶۴-۱۵ ساله) ایران و جهان، ۱۹۵۵-۲۰۴۵ م

Source: <http://www.esa.un.org/unpp>

همانطور که در جدول ذیل ملاحظه می‌شود جمعیت کشور از ۱۸/۹ میلیون نفر در سال ۱۳۳۵ به ۷۰/۵ میلیون نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. جمعیت زنان فعال کشور از ۵۷۶ هزار نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱/۴۴۹ میلیون نفر در سال ۱۳۵۵ افزایش یافت، ولی در سال ۱۳۶۵ به ۱/۳۰۷ میلیون نفر تقلیل یافته است یعنی طی دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵، ۱۴۱ هزار نفر از زنان فعال کشور، از نیروی کار خارج شده‌اند. وقوع انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و به دنبال آن تغییرات اقتصادی و اجتماعی ایجاد شده، می‌تواند تا اندازه‌ای عوامل توجیهی برای این کاهش باشد و عامل دیگر شاید کم شماری زنان فعال کشور (به دلیل انجام کارهای غیررسمی) در سرشماری ۱۳۶۵ باشد. در سال ۱۳۷۵ زنان فعال کشور به ۲/۰۳۶ میلیون نفر افزایش یافته است که این افزایش در دهه بعد نیز ادامه داشته و در سال ۱۳۸۵ به ۳/۶۲۹ میلیون نفر رسیده است.

جدول شماره ۱: روند تحولات تعداد کل جمعیت، جمعیت فعال مرد و زن، درصد رشد سالانه هر یک از این جمعیت‌ها و میزان فعالیت اقتصادی مردان و زنان طی سال‌های

۱۳۳۵-۱۳۸۵

سال	کل جمعیت	جمعیت		کل جمعیت	درصد رشد سالانه		میزان فعالیت		
		فعال مرد	فعال زن		فعال مرد	فعال زن	مردان	زنان	
۱۳۳۵	۱۸۹۵۴۷۰۴	۵۴۹۱۰۰۰	۵۷۶۰۰۰	-	-	-	-	۸۳/۹	۹/۲
۱۳۴۵	۲۵۷۸۸۷۲۲	۶۸۰۹۰۰۰	۱۰۳۲۰۰۰	۳/۱	۲/۲	۶	۲/۲	۷۷/۴	۱۲/۶
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	۸۳۴۷۰۵۲	۱۴۴۹۰۱۰	۲/۷	۲/۱	۳/۴	۲/۱	۷۰/۸	۱۲/۹
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۱۵۱۲۳۷۹	۱۳۰۷۹۱۲	۳/۹	۳/۳	-۱	۳/۳	۶۸/۴	۸/۲
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۳۹۹۰۲۵۶	۲۰۳۶۹۶۷	۱/۹	۲/۰	۴/۵	۲/۰	۶۰/۸	۹/۱
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۸۷۲	۱۹۸۳۹۵۷۸	۳۶۲۹۱۱۵	۱/۶	۳/۶	۵/۹	۳/۶	۶۵/۴	۱۲/۴

منبع: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۸۵-۱۳۳۵ مرکز آمار ایران

جمعیت فعال مردان در کشور در سال ۱۳۳۵، ۹ برابر جمعیت فعال زنان بوده و این فاصله طی این سال‌ها کاهش یافته و در سال ۱۳۸۵ به ۵/۴ برابر رسیده است. برخلاف روند افزایشی کل جمعیت و جمعیت فعال کشور، روند تغییرات رشد سالانه این جمعیت‌ها همواره روندی افزایشی نداشته و با تغییر همراه بوده است. رشد سالانه جمعیت کشور در دهه ۱۳۳۵-۱۳۴۵، ۳/۱ درصد در سال بوده که بعد از فراز و نشیب‌هایی در دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به ۱/۶۲ درصد کاهش یافته است. رشد سالانه جمعیت فعال مردان به تبع تغییرات در کل جمعیت و جمعیت واقع در سن فعالیت متغیر بوده و آنچه قابل تشخیص است روند افزایشی آن در دو مقطع ۱۳۶۵ و ۱۳۸۵ می‌باشد که دقیقاً متأثر از ساختار سنی جمعیت است و پیش‌بینی می‌شود که با ورود جمعیت به دوره پنجره جمعیتی این درصد رو به افزایش باشد ولی رشد سالانه جمعیت زنان فعال کشور علیرغم افزایش چشمگیر در سال‌های ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ با سیری نزولی در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ منفی شده است و در دو دهه بعد سیری صعودی کندی را آغاز کرده که انتظار می‌رود در دهه‌های بعد نیز این روند ادامه یابد. با این وجود هنوز تعداد جمعیت فعال مردان در کشور ۵/۴ برابر تعداد زنان فعال از نظر اقتصادی می‌باشد.

آمارها نشان می‌دهد که در بسیاری از کشورهای پیشرفته صنعتی، سهم زنان در فعالیت‌های اقتصادی از ۶۰ درصد^۱ هم بیشتر است.^۲ در کشورهای در حال توسعه مثل ترکیه، نپال، اندونزی، ونزوئلا این میزان از ۳۰ درصد فراتر رفته، ولی در ایران هرگز از ۱۲ درصد بیشتر نشده است. در کشورهای توسعه یافته نرخ‌های مشارکت زنان در نیروی کار بالا بوده و اختلاف آن با مشارکت مردان ناچیز است اما نرخ مشارکت زنان ایرانی در مقایسه با سایر کشورهای در حال توسعه (به خصوص کشورهای شرق آسیا) پایین و اختلاف بسیار زیادی با مشارکت مردان دارد (کاظمی‌پور، ۱۳۸۵: ۳۲؛ فروتن، ۱۳۸۷: ۱۷۵؛ موسایی و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۶). نتایج سرشماری‌ها و گزارش تحقیقات مختلف موید آن است که موقعیت زنان در ایران در حوزه‌های آموزش، بهداشت و سلامت به‌طور قابل توجهی در دهه‌های اخیر بهبود یافته است. همچنین فروتن (۱۳۸۷) در تحقیق خود به تغییر مثبت نگرش جامعه نسبت به اشتغال زنان تاکید کرده است (فروتن، ۱۳۸۷: ۱۷۷) علی‌رغم این تغییر نگرش و پیشرفت در حوزه‌های آموزش و بهداشت (مانند: سهم بالای زنان در آموزش عالی و کاهش میزان مرگ و میر مادران در کنار کاهش باروری)، تغییر قابل توجهی در نرخ‌های مشارکت و اشتغال زنان صورت نگرفته است و هنوز این شاخص برای زنان ایران به‌طور چشمگیری از کشورهای توسعه یافته و بسیاری از کشورهای در حال توسعه پایین‌تر است. (کاظمی‌پور، ۱۳۸۵: ۳۲؛ کولایی و حافظیان، ۱۳۸۵: ۴۱؛ علاء‌الدینی و رضوی، ۱۳۸۵: ۱۳۴).

روند تغییرات الگوی سنی مشارکت اقتصادی زنان و مردان

مقایسه الگوی سنی مشارکت اقتصادی دو جنس در سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۸۵ نشان می‌دهد میزان‌های فعالیت اقتصادی زنان به تدریج در گروه‌های سنی ۱۴-۱۰ و ۱۹-۱۵

1. Source : www.nationmaster.com

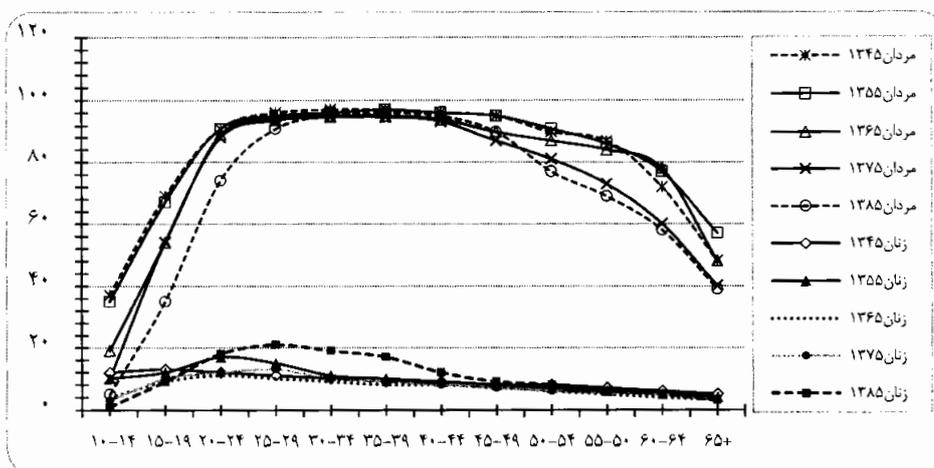
۲. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به:

<http://www.worldbank.org> & www.bls.gov & World Bank World Development Indicators database, & International Comparisons of Annual Labor Force Statistics, Adjusted to U.S. Concepts, 10 Countries

ساله کاهش یافته در حالیکه برای مردان علاوه بر این دو گروه سنی گروه سنی ۲۴-۲۰ ساله نیز با کاهش همراه بوده است همچنین شدت کاهش میزان فعالیت اقتصادی برای مردان شدیدتر از زنان بوده است. بالا رفتن پوشش تحصیلی در مقاطع ابتدایی و راهنمایی و گسترش تحصیلات متوسطه و عالی موجب کاهش میزان فعالیت زنان و مردان ۱۰ تا ۱۹ ساله شده است. با توجه به الگوی سنی مشارکت اقتصادی، بیشترین میزان فعالیت اقتصادی زنان و مردان به سنین ۲۵ تا ۵۵ سالگی یعنی میانسالی تعلق دارد و از سن ۵۵ سالگی به بعد میزان مشارکت اقتصادی زنان و مردان به تدریج کاهش می‌یابد.

نمودار ۵. مقایسه الگوی سنی مشارکت اقتصادی زنان و مردان در ایران در سال‌های

۸۵-۱۳۴۵

منبع: سرشماری نفوس و مسکن سال ۸۵-۱۳۴۵ مرکز آمار ایران

مقایسه الگوی سنی مشارکت اقتصادی دو جنس با الگوی سنی سایر کشورها بیانگر تشابه الگو برای مردان ایران با سایر کشورها است، در حالیکه الگوی سنی مشارکت اقتصادی زنان تفاوت‌های ذاتی با الگوی سنی مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای

پیشرفته و کشورهای جنوب شرق آسیا و حتی بسیاری از کشورهای در حال توسعه دارد.

همچنین نرخ مشارکت اقتصادی کل (برای هر دو جنس) ایران در مقایسه با دیگر کشورهای کمتر است. در صورتیکه برای استفاده از این فرصت استثنایی باید میزان مشارکت در نیروی کار به خصوص برای زنان کشور افزایش یابد.

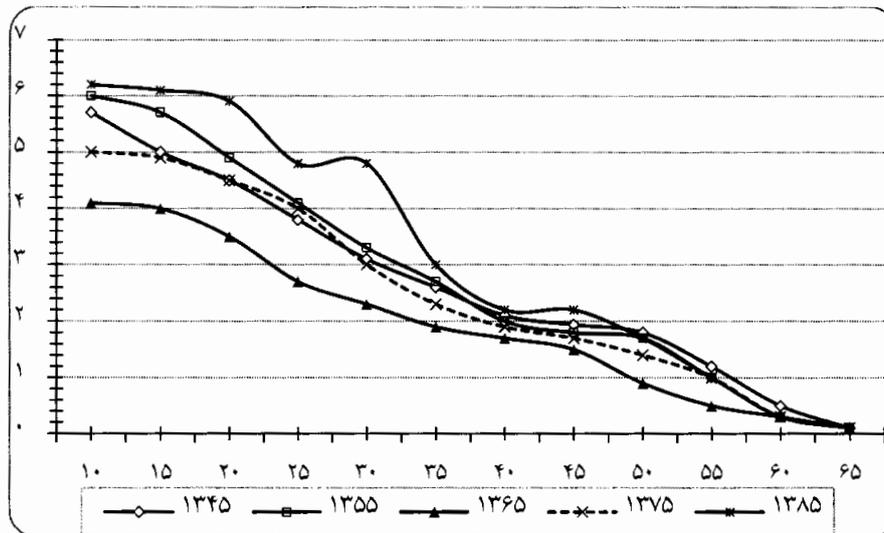
روند امید زندگی فعال زنان

به کمک جدول عمر سالهای مختلف کشور و مناسب با میزانهای مشارکت اقتصادی زنان و مردان در دورههای زمانی مختلف، جداول عمر فعال و مقادیر امید زندگی فعال زنان و مردان در سنین مختلف محاسبه شده است.

بر پایه این محاسبات، در سال ۱۳۸۵ امید زندگی فعال برای یک زن ۱۵ ساله ایرانی حدود ۶/۳ سال است به عبارت دیگر چنانچه نسلی از زنان نرخهای مقطعی مرگ و میر و فعالیت سال ۱۳۸۵ را در طول عمر خود تجربه کنند، انتظار سالهای فعالیت پس از ۱۵ سالگی زنان این نسل تنها ۶/۳ سال است.

در حالیکه سالهای فعالیت بالقوه برابر ۵۰ سال (بین ۱۵ تا ۶۴ سال) است از این ۵۰ سال فعالیت انتظار می رود که در سال ۱۳۸۵ زنان به طور متوسط ۶/۳ سال در نیروی کار مشارکت داشته باشند. این شاخص برای زنان ۲۰ ساله ۵/۸ سال و زنان ۲۵ تا ۳۵ سال ۵ سال است. بتدریج با افزایش سن، امید زندگی فعال زنان کاهش می یابد. تا اینکه برای ۶۰ ساله ها به ۳ ماه و زنان ۶۵ ساله و بیشتر به ۱ ماه می رسد.

نمودار ۶: روند تغییرات امید زندگی فعال زنان ایران از ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵

منبع: برپایه جداول عمر کل کشور زنجان و دیگران، (۱۳۸۲: ۱۷۸-۷۸) محاسبه شده است.

در سال ۱۳۴۵ امید زندگی فعال برای یک زن ۱۵ ساله، ۵/۸ سال بوده و در سال ۱۳۵۵ اندکی افزایش یافته، در حالیکه در سال ۱۳۶۵ به ۴ سال کاهش یافته است و دوباره شروع به افزایش کرده و در سال ۱۳۸۵ به ۶/۳ سال رسیده است. امید زندگی فعال مردان ۱۵ ساله در سال ۱۳۴۵، ۳۶/۴ سال بوده که باروندی افزایشی در سال ۱۳۸۵ به ۳۸ سال رسیده است.

مشارکت زنان در نیروی کار و پنجره جمعیتی

پنجره جمعیتی از طریق سه مکانیسم، افزایش عرضه نیروی کار، پس‌انداز و سرمایه انسانی که بطور متقابل روی هم اثر دارند، رشد و توسعه اقتصادی را تحت تاثیر قرار می‌دهد (مشفق و حق شناس، ۱۳۸۸: ۱۹۸). نایب (۲۰۰۶) در بررسی پنجره جمعیتی در پاکستان به نقل از بلوم و همکارانش تاکید دارد که پنجره جمعیتی به دو روش، امکانی

برای رشد تولید سرانه را فراهم می‌کند. اول از طریق تاثیر ساختار سنی بر تولید ناخالص داخلی کل، بدین صورت که با افزایش نسبت‌های جمعیت در سنین کار یعنی افزایش نسبت تولیدکنندگان به مصرف‌کنندگان تولید سرانه افزایش می‌یابد. این وضعیت بطور طبیعی برای افزایش تولید سرانه بسیار مطلوب است (بلوم و دیگران، ۲۰۰۱ به نقل از نایب، ۲۰۰۶:۵). و از طریق اثر ترکیبی با توجه به بازخوردهای کاهش باروری در رهایی زنان از مسئولیت‌های فرزندآوری و نگهداری بچه، زهینه‌های حضور آنها در بازار کار افزایش پیدا می‌کند. نکته دوم، اثرات رفتاری است که از طریق ساختار سنی و تغییرات آن به اشکال مختلف ظهور می‌کند. تغییر در ساختار نیروی کار و رشد نیروی کار گروه‌های سنی جوان، افزایش بهره‌وری و تولید را در پی دارد. این امر با توجه به الگوی چرخه زندگی و تغییرات ساختار سنی با ایجاد تغییراتی در الگوی تولید و مصرف منجر به افزایش تولید و پس‌انداز می‌شود. همچنین اثر رفتاری دیگری که بلوم و ویلیامسون آن را محتمل می‌دانند تغییر نگرش نسبت به موقعیت زنان است که ورود بیشتر آنان به آموزش عالی و در نهایت ورود بیشتر زنان با تحصیلات بالاتر به بازار کار را به دنبال دارد. کل این تغییرات رفتاری پتانسیل افزایش سرانه تولید در آینده را بالا می‌برد (بلوم و ویلیامسون، ۱۹۹۸ به نقل از نایب، ۲۰۰۶:۵).

پنجره جمعیتی از طریق دو مکانیزم یعنی افزایش بی‌سابقه نسبت جمعیت در سنین فعالیت و همچنین افزایش میزان مشارکت زنان در نیروی کار موجب افزایش عرضه نیروی کار می‌شود.

در طول دوره پنجره جمعیتی، نسبت جمعیت در سنین فعالیت افزایش می‌یابد و رشد جمعیت در سنین فعالیت و جمعیت فعال، بیشتر از سایر زیرگروه‌های جمعیت و کل جمعیت است. این شرایط موجب افزایش درآمد سرانه می‌شود، حتی اگر تولید و بازده نیروی کار بدون تغییر باقی بماند. این تاثیرگذاری عمدتاً به خاطر رابطه جبری

بین تولید سرانه^۱ و تولید به ازای هر نیروی کار می‌باشد. بنابراین در طول دوره پنجره جمعیتی، نسبت جمعیت در سنین فعالیت افزایش می‌یابد که تاثیر مثبت بر تولید ناخالص داخلی کل دارد (صادقی و فرجادی، ۱۳۸۶: ۳۲۸).

افزایش میزان مشارکت زنان در نیروی کار موجب افزایش عرضه نیروی کار شده و افزایش عرضه نیروی کار منجر به شتاب بخشیدن و تسریع رشد و توسعه اقتصادی می‌شود. همچنین مطالعات متعدد بر افزایش مشارکت زنان در نیروی کار برای استفاده از پنجره جمعیتی ایجاد شده تاکید می‌کنند (دیسای، ۲۰۱۰؛ نایب، ۲۰۰۶؛ بلوم و دیگران، ۲۰۰۷؛ بیرسال و سایندینگ، ۲۰۰۲ به نقل از صادقی و فرجادی ۱۳۸۶). دیسای (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان نیمی دیگر، تحقق یافتن پنجره جمعیتی در هند را بعید می‌داند مگر اینکه مشارکت زنان در نیروی کار افزایش یابد و گام‌های جدی در جهت افزایش مشارکت زنان با ایجاد فرصت‌های شغلی و کاهش تبعیض در بازار کار برداشته شود (دیسای، ۲۰۱۰: ۱۲). ماسون در مورد سرمایه‌گذاری کشورهای شرق آسیا در دوره پنجره جمعیتی بیان می‌کند این کشورها از ۱۹۶۰ گام‌های بلندی در جهت برابری آموزشی و بر طرف کردن تبعیض جنسیتی برداشتند و سهم زنان در مشارکت اقتصادی بطور چشمگیری افزایش یافت و زنان هم‌اکنون سهم بسیار بزرگی از نیروی کار این کشورها را تشکیل می‌دهند.

بیرسال و سایندینگ به نقل از صادقی و فرجادی (۲۱:۱۳۸۶) بیان می‌کنند، افزایش مشارکت زنان در نیروی کار، امتیاز جمعیتی را تقویت می‌کند. همچنین مشارکت زنان در نیروی کار، موقعیت اجتماعی و استقلال مالی و شخصی زنان را بهبود می‌بخشد و این وضعیت می‌تواند زمینه‌ایی برای افزایش توان تولیدی آنها و کل جمعیت باشد. بدین ترتیب، بخشی از سود و امتیاز پنجره جمعیتی برای توسعه می‌تواند ناشی از افزایش مشارکت زنان در نیروی کار و فعالیت اقتصادی آنها باشد. در دوره پنجره

---

1. output per capita

جمعیتی کشور که سهم جمعیت در سنین فعالیت به بیشترین مقدار خود می‌رسد نیروی کار زنان اهمیت به مراتب بیشتری می‌یابد و می‌تواند در صورت فعال شدن، نقشی موثر در اقتصاد کشور ایفا نماید.

بلوم و کانینگ معتقدند پنجره جمعیتی یک فرصت و پتانسیل است که نیازمند اتخاذ و اجرای سیاست‌های محوری به ویژه در زمینه انعطاف‌پذیری اقتصاد و توانایی آن در جذب هر چه بیشتر نیروی کار است. در سال‌های اخیر به دلیل ناتوانی بازار کار کشور در جذب نیروی کار، شاهد افزایش نرخ بیکاری بویژه برای زنان هستیم.

عوامل و عناصر زمینه ساز حضور و مشارکت زنان در بازار کار طی سال‌های اخیر در ایران بطور چشمگیر یک روند رو به رشدی را طی کرده است. این موضوع بیش از هر چیز به افزایش سطح تحصیلات زنان مربوط می‌شود بطوریکه نسبت فزاینده‌ای از زنان در ایران به تحصیلات دانشگاهی می‌پردازند. بعلاوه، این افزایش سطح تحصیلات زنان، تغییرات در خانواده (مانند الگوهای ازدواج و فرزندآوری و باروری^۱) آنها را به گونه‌ای تحت تاثیر قرار می‌دهد که سازگاری و همسازی^۲ بیشتری با کار خارج از خانه دارد. بعنوان مثال می‌توان به افزایش چشمگیر میانگین سن ازدواج زنان ایران از حدود ۱۸ سال در سرشماری سال ۱۳۳۵ به تقریباً ۲۴ سال در سرشماری سال ۱۳۸۵ و همچنین به کاهش خیره کننده میزان باروری کل^۳ (یعنی، متوسط تعداد فرزندان هر زن طی سنین باروری ۱۵-۴۹ سال) از بیش از ۷ فرزند به کمتر از ۲ فرزند طی همین سال‌ها اشاره نمود. این تغییرات جمعیت‌شناختی^۴ تا حدودی منجر به افزایش عرضه نیروی کار زنان می‌گردد (فروتین ۱۳۸۷) ولی جهت افزایش بیشتر مشارکت زنان در نیروی کار کشور (در سال ۱۳۸۵ از هر ۱۰۰ نفر زن ایرانی ۱۲ نفر در نیروی کار حضور دارند) باید اقداماتی جدی صورت گیرد و بسیاری از شرایط تغییر کند.

1. marriage and fertility patterns

2. compatibility

3 total fertility rate

4 demographic changes

در جدول ۲ میزان مشارکت زنان در نیروی کار در چند کشور توسعه یافته و تعدادی از کشورهای شرق آسیا که با برنامه‌ریزی وارد این مرحله شده و از پنجره جمعیتی خود نهایت استفاده را کرده‌اند ارائه شده است. در کشورهای امریکا، سوئد و استرالیا میزان مشارکت زنان در نیروی کار، بالای ۷۰ درصد است. در کشورهای شرق آسیا مثل ژاپن، کره، سنگاپور و تایلند نیز میزان مشارکت زنان در نیروی کار بالای ۵۰ درصد و با روندی صعودی همراه است، میزان مشارکت زنان در کشور چین طی سالهای ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۵ بالای ۷۵ درصد بوده است درحالی که مشارکت زنان در نیروی کار در ایران طی این سالها برای گروه‌های سنی ۱۵ تا ۶۴ سال کمتر از ۳۰ درصد بوده است.

جدول ۲: نرخ‌های مشارکت زنان ۱۵-۶۴ ساله در نیروی کار کشورهای منتخب طی سال‌های ۲۰۰۵-۱۹۸۰م (درصد)

سال	استرالیا	امریکا	ایران	تایلند	چین	ژاپن	سنگاپور	سوئد	کره	مالزی
۱۹۸۰	۵۱/۹	۵۹/۸	۲۱/۲	۷۹/۸	۷۷/۳	۵۲/۵	۴۷/۸	۷۹	۴۵/۵	۴۴/۱
۱۹۸۶	۵۶/۱	۶۴/۱	۲۱/۳	۷۹/۶	۷۷/۹	۵۴/۸	۴۹/۴	۷۹/۷	۴۵/۹	۴۳/۹
۱۹۹۶	۶۳/۸	۶۹/۷	۲۷/۹	۷۱/۳	۷۸/۹	۵۸/۸	۵۶/۵	۷۶/۴	۵۲/۱	۴۴/۶
۲۰۰۵	۷۶/۴	۷۰/۱	۴۰/۵	۷۱/۰	۷۵/۸	۶۰/۴	۵۶/۷	۷۴/۹	۵۴/۲	۴۸/۱

Source: <http://www.NationMaster.com>

مطالعات متعددی که در مورد کشورهای شرق آسیا انجام شده نشان می‌دهند که در دوره‌ای که این کشورها در پنجره جمعیتی قرار داشتند تولید ناخالص داخلی آنها با رشد معجزه‌آسایی همراه بوده است. و یکی از عوامل تاثیرگذار بر رشد اقتصادی

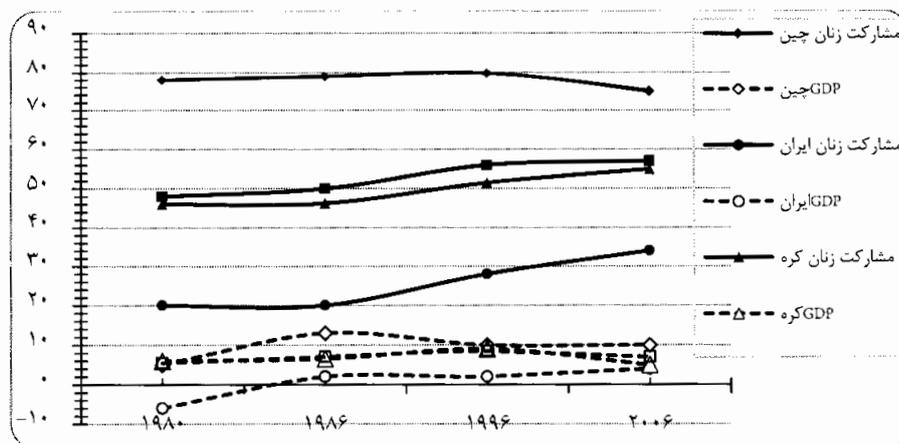
۱. البته این آمار خیلی بالاتر از میزان مشارکت زنان در نیروی کار با توجه به آمار داخل کشور است که بخشی از آن به تفاوت در تعاریف مربوط می‌شود.

معجزه آسا در این کشورها میزان مشارکت بالای زنان در نیروی کار بوده است (بلموم و کانینگ، ۲۰۰۴، ۳-۴؛ والان، ۲۰۰۴).

نمودار ۷ تغییرات میزان مشارکت زنان در نیروی کار و تغییرات رشد تولید ناخالص داخلی در چهار کشور آسیایی را از ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۵ نشان می‌دهد، چنانکه ملاحظه می‌شود رشد تولید ناخالص داخلی کشورها با تغییرات میزان مشارکت زنان در نیروی کار هم‌سو است. کشور چین از بین چهار کشور از بالاترین میزان مشارکت اقتصادی زنان در نیروی کار و رشد تولید ناخالص داخلی برخوردار است و همین هماهنگی بین رشد تولید ناخالص داخلی و میزان مشارکت زنان در نیروی کار برای دو کشور دیگر یعنی سنگاپور و کره نیز مشاهده می‌شود. به عبارت دیگر، در کشورهایی که میزان مشارکت زنان در نیروی کار بالاتر است، تولید ناخالص داخلی نیز در سطح بالاتری قرار دارد.

نمودار ۷: نرخ مشارکت زنان در نیروی کار و رشد تولید ناخالص داخلی از ۱۹۸۰ تا

۲۰۰۵

Source: <http://www.NationMaster.com>

نتیجه گیری

در اواخر دوران گذار جمعیتی، پس از کاهش نسبتاً سریع باروری و ثبات نسبی سطح مرگ و میر، تغییراتی اساسی در ساختار سنی جمعیت رخ می‌دهد بطوریکه با کاهش نسبت کم سالان در جمعیت، نسبت جمعیت در سنین کار به طور چشمگیری افزایش می‌یابد در نتیجه، برای مدتی کوتاه (شامل چنددهه) شرایط بسیار مساعد جمعیتی برای رشد بالقوه اقتصادی فراهم می‌شود که از این دوره به عنوان فرصت طلایی جمعیتی (پنجره جمعیتی) یاد می‌شود. جمعیت ایران از حدود سال ۱۳۸۵ وارد دوره پنجره جمعیتی شده است. در این مقاله پس از اشاره به پنجره جمعیتی ایران و تحولات مشارکت زنان در نیروی کار، به نقش زنان اشاره کرده و به اهمیت حجم وسیع نیروی کار بالقوه زنان در دوره پنجره جمعیتی پرداخته شد و اینکه زنان می‌توانند سهم مهمی در این پنجره جمعیتی ایجاد شده داشته باشند.

نکته‌ای که نباید از نظر دور داشت آن است که پنجره جمعیتی به صورت خودکار عمل نمی‌کند بلکه یک پتانسیل و نیروی بالقوه است که این پتانسیل نیازمند اتخاذ سیاست‌های مناسب در زمینه‌ی مدیریت کلان، آموزش، بهداشت، انعطاف پذیری بازار کار، قوانین کار، توسعه اشتغال و افزایش مشارکت نیروی کار است.

بررسی تحولات نیروی کار زنان ایران در فاصله سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۸۵ نشان می‌دهد میزان مشارکت اقتصادی زنان با تغییر و تحولاتی همراه بوده است، این میزان بجز کاهش شدید در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵، در سال ۱۳۸۵ به ۱۲/۴ درصد رسیده است. البته بخشی از افزایش میزان مشارکت اقتصادی زنان در دهه اخیر به دلیل تغییر در تعریف فرد شاغل در سرشماری سال ۱۳۸۵ می‌باشد^۱. بنابراین میزان مشارکت زنان در

---

۱. باید توجه داشت که بخش زیادی از این افزایش ناشی از تغییر تعریف فرد شاغل در سرشماری سال ۱۳۸۵ می‌باشد. تعریف فرد شاغل در سرشماری‌های مختلف بدین صورت می‌باشد: در سرشماری سال‌های ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵، کسانی که در ۷ روز پیش از مراجعه مامور سرشماری، ۸ ساعت و بیشتر کار کرده‌اند شاغل محسوب می‌شوند. این زمان در سرشماری سال ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵، ۲ روز بوده است و در سرشماری سال ۱۳۸۵ یک ساعت ←

نیروی کار کشور هنوز بسیار پایین و اختلاف بسیار زیادی با زنان کشورهای دیگر دارد و نرخ بیکاری زنان فعال و بخصوص زنان تحصیل کرده بالاست.

مطالعات انجام شده در مورد تاثیر تغییرات ساختار سنی جمعیت بر رشد اقتصادی کشورها بر تاثیر مثبت و قوی رشد جمعیت در سنین فعالیت بر تولید ناخالص داخلی تاکید دارند درحالیکه رشد کل جمعیت تاثیر منفی قوی بر تولید ناخالص داخلی داشته است. پنجره جمعیتی از دو طریق، یعنی کاهش باروری و رهایی زنان از مسئولیت‌های فرزندآوری و تغییر نگرش نسبت به موقعیت زنان که منجر به ورود بیشتر آنان به آموزش عالی و در نهایت ورود بیشتر زنان تحصیلکرده به بازار کار می‌شود در جهت افزایش عرضه نیروی کار زنان و افزایش تولید سرانه عمل می‌کند. مطالعات نیز بر افزایش مشارکت زنان در نیروی کار برای استفاده از پنجره جمعیتی ایجاد شده تاکید می‌کنند. بررسی‌های انجام شده بیش از یک سوم معجزه اقتصادی کشورهای آسیای شرقی را به پنجره جمعیتی نسبت داده‌اند که میزان مشارکت زنان در نیروی کار این کشورها در سطح بالایی قرار دارد. تغییرات میزان مشارکت زنان در نیروی کار و تولید ناخالص داخلی کشورها نشان می‌دهد در کشورهایی که میزان مشارکت زنان در نیروی کار بالاتر است، تولید ناخالص داخلی آنها نیز در سطح بالاتری قرار دارد.

میزان مشارکت زنان ایران در نیروی کار در مقایسه با کشورهای که از پنجره جمعیتی خود استفاده کرده‌اند بسیار پایین است که از دلایل پایین بودن این میزان مشارکت باید هم به عوامل اثرگذار بر عرضه نیروی کار (عرضه) و هم به بازار کار (تقاضا) توجه نمود. و میزان بالای بیکاری زنان بخصوص زنان تحصیل کرده به کاستی‌هایی در بازار کار اشاره دارد.

→

می‌باشد (نشریات و نتایج تفضیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۸۵)

در دوره پنجره جمعیتی چون باروری در سطح پایینی قرار دارد امکان حضور زنان بخصوص زنان تحصیل کرده در نیروی کار افزایش می‌یابد در صورتیکه برنامه‌ریزی جهت استفاده از این فرصت، همچون ایجاد فرصت‌های شغلی برای زنان و افزایش مشارکت آنها در نیروی کار صورت گیرد، کشور ما نیز همچون بسیاری از کشورهای شرق آسیا از این پنجره جمعیتی بیشترین استفاده را خواهد برد. برای افزایش میزان مشارکت زنان در نیروی کار، کاهش نابرابری جنسیتی در بازار کار و ایجاد فرصت‌های شغلی برای زنان باید بسیاری از شرایط از جمله نگاه به مسائل زنان تغییر نماید. بسترهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی فراهم شود و برنامه ریزی و سیاستگذاری مناسبی در این زمینه در کشور صورت گیرد. بدین ترتیب سیاستگذاران و برنامه‌ریزان کشور باید به این فرصت تاریخی و تکرارناپذیر جمعیتی توجه نموده، و ضمن بهره‌برداری درست از تجارب دیگر کشورها، باتوجه به شرایط کشور، مجموعه‌ای از سیاست‌های مناسب در زمینه ایجاد اشتغال و افزایش مشارکت اقتصادی زنان اتخاذ کنند تا شاهد اثرات مثبت آن بر اقتصاد کشور باشیم.

منابع

- تودارو، مایکل (۱۳۶۶)، *توسعه اقتصادی در جهان سوم*، جلد دوم، (ترجمه: غلامعلی فرجادی و حمید سهرابی)، تهران، انتشارات وزارت برنامه و بودجه.
- دردوی آهی، ناهید (۱۳۸۴)، "بررسی وضعیت ازدواج جوانان با استفاده از جداول خالص زناشویی"، *مجموعه مقالات دومین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران: بررسی مسایل جمعیتی ایران با تاکید بر جوانان*، دانشگاه شیراز، صص ۲۳۹-۲۵۴.
- زنجانی، حبیب‌الله و دیگران (۱۳۸۲)، *مرگ و میرکودکان در ایران، روندها و شاخص‌ها (۱۴۰۰-۱۳۳۵)*، تهران: مرکز آمار ایران.

- سرایبی، حسن (۱۳۸۸)، "پنج‌جمله جمعیتی ایران"، *مجله برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، شماره یک، صص ۳۳-۴۵
- سرایبی، حسن (۱۳۷۶)، "مرحله اول گذار جمعیتی ایران"، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۹ و ۱۰، صص ۵۱-۶۷
- صادقی، رسول و غلامعلی فرجادی (۱۳۸۶)، "پنج‌جمله جمعیتی: فرصت طلایی برای توسعه اقتصادی در ایران" *مجموعه مقالات چهارمین همایش انجمن جمعیت شناسی ایران: جمعیت برنامه‌ریزی و توسعه پایدار*، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه. صص ۳۰۵-۳۳۷
- عباسی شوازی، محمد جلال و فریرز محمدی (۱۳۸۸)، "عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی موثر بر توانمندی زنان سرپرست خانوار تحت پوشش بهزیستی استان کرمانشاه"، *در جمعیت و توسعه در ایران، ابعاد و چالش‌ها*، (تدوین رسول صادقی) تهران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، صص ۱۶۳-۱۶۷
- عرب مازار، عباس و علی کشوری شاد (۱۳۸۴)، "بررسی اثر تغییر ساختار سنی بر رشد اقتصادی"، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی*، شماره ۱۵، صص ۲۷-۵۱
- علاء الدینی، پویا و محمد رضا رضوی (۱۳۸۵)، "وضعیت مشارکت و اشتغال زنان"، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال سوم شماره ۱۲، صص ۱۵۵-۱۳۲
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۳)، "زنان، آموزش عالی و بازار کار"، *پژوهش زنان*، دوره ۲، شماره ۱، صص ۱۴۷-۱۶۳
- فرجادی، غلامعلی (۱۳۸۴)، "بررسی نیروی انسانی و ویژگی‌های آن در اقتصاد ایران"، *مجموعه مقالات چهارمین همایش انجمن جمعیت شناسی ایران: جمعیت برنامه‌ریزی و توسعه پایدار*، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه. صص ۱۳۹-۱۴۹

فروتن، یعقوب (۱۳۸۷)، "رهیافتی جمعیت‌شناختی به اشتغال زنان: با ملاحظاتی بر وضعیت ایران،" *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، سال سوم، شماره ۶، صص ۱۷۱-۱۹۲

کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۵)، "تحولات اخیر و آینده وضعیت اشتغال و بیکاری در ایران با تاکید بر وضعیت اشتغال زنان،" *نامه انجمن جمعیت‌شناسی*، سال یکم، شماره ۱، صص ۲۰-۴۲

کولایی، الهه و محمد حسین حافظیان (۱۳۸۵)، "نقش زنان در توسعه کشورهای اسلامی،" *پژوهش زنان*، دوره چهارم، شماره ۲ و ۱، صص ۶۰-۳۳.

محمودیان، حسین (۱۳۸۱)، "تفاوت روستا شهری مشارکت زنان در نیروی کار در دوره ۱۳۷۵-۱۳۵۵،" *مجموعه مقالات نخستین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران (تحولات اخیر و آینده جمعیت ایران)*، صص ۴۱۶-۳۹۷.

مشفق، محمود و نادر مطیع حق شناس (۱۳۸۸)، "تغییرات ساختار سنی جمعیت ایران و ابعاد اقتصادی و اجتماعی پنجره جمعیتی آن،" *جمعیت و توسعه در ایران، ابعاد و چالشها*، (تدوین رسول صادقی)، تهران: مرکز مطالعات و پژوهشهای جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، صص ۱۹۷-۲۰۲

معاونت پژوهشی دانشگاه الزهراء (۱۳۶۹)، "طرح اشتغال زنان و نقش آن در بازسازی اقتصاد کشور،" دانشگاه الزهراء

موسایی، میثم و دیگران (۱۳۸۹)، "نرخ باروری و میزان مشارکت زنان در نیروی کار (مطالعه موردی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا)،" *مجله زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*، دوره ۸، شماره ۲، صص ۶۸-۵۵

میرزایی، محمد (۱۳۸۲)، "تغییرات ساختار سنی جمعیت و پیامدهای آن،" گزارش بررسی و تحلیل مسائل و چالشهای جمعیتی ایران و پیامدهای آن، طرح

پژوهشی کمیسیون جمعیت و چالش‌های اجتماعی، شورای عالی انقلاب
فرهنگی

یزد خواستی، بهجت و وکیل احمدی، (۱۳۸۵)، “بررسی وضعیت فعالیت و اشتغال در
ایران با تاکید بر سرشماری،” *مجله مطالعات زنان*، سال اول، شماره سوم،

صص ۱-۲۴

Bloom, D. E., and J. G. Williamson, (1998), “Demographic transition and economic miracles in emerging Asia” *World Bank Economic Review*, vol.12, No. 3, pp.419-455.

Bloom, D. E., and D. Canning, (2004), “Global demographic change: dimensions and economic significance.” NBER Working Paper No. 10817.

Bloom, D. E., D. Canning, G. Fink, & J. E. Finlay (2007), “Fertility, female labor force participation, and the demographic dividend.” NBER Working Paper NO. W13583.

Bloom, D. E., D. Canning, and J. Sevilla (2003), “The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change,” *Population Matters Monograph MR-1274*, RAND, Santa.

Birdsall N, and S.W Sinding, (2001), “How and why population matters; new findings, new issues.” In N. Birdsall, A. C. Kelley, and S. W. Sinding, (eds.) *Population Matters: Demographic change, Economic Growth, and Poverty in the Developing World*. New York: Oxford University Press.

Desai, S. (2010). “The Other Half of the Demographic Dividend.” *Economic and Political Weekly*, 45(40): 12-14 .

Mason, A. (2002), “Capitalizing on the demographic dividend,” Online available at:
<http://www2.hawaii.edu/~amason/Research/UNFPA.PDF>.

Nayab, D. E. (2006), Demographic dividend or demographic threat in Pakistan, PIDE-Working Papers 2006:10, Pakistan Institute of Development Economics, online available at:

<http://www.pide.org.pk/pdf/Working%20Paper/Demographic%20Dividend%20Final.pdf>

Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, *World Population Prospects: The 2008 Revision*, <http://www.esa.un.org>

Ross, J. (2004), "Understanding the Demographic Dividend," online available at:

http://www.policyproject.com/pubs/generalreport/Demo_Div.pdf

Talwar, A. and K. Cochran and J. Kortman (2011), "Gender Equality and Economic Growth," <http://sitemaker.umich.edu/sec006group4/home>

Vallin J. (2005) The Demographic Window: An Opportunity To Be Seized. *Asian Population Studies* 1(2): 149–167.

<http://www.amar.org.ir>

<http://www.NationMaster.com>